

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.09 (477.83)

Р. Л. ФЕДОРИЩАК

МИРОН КОРДУБА ТА УКРАЇНСЬКЕ ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано діяльність М. Кордуби в галузі підручникотворення на початку ХХ ст. Висвітлено його бачення особливостей навчальних книг з історії. Розглянуто структуру та зміст підручників авторства вченого. Відзначено важливість внеску педагога у створення української дидактичної літератури.

Ключові слова: М. Кордуба, шкільний підручник.

Р. Л. ФЕДОРИЩАК

МИРОН КОРДУБА И СОЗДАНИЕ УКРАИНСКИХ УЧЕБНИКОВ В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Исследована деятельность М.Кордубы в области создания учебников в начале ХХ в. Освещено его видение особенностей учебных книг по истории. Рассмотрено структуру и содержание учебников авторства ученого. Отмечена важность солидности вклада педагога в создание украинской дидактической литературы.

Ключевые слова: М. Кордуба, школьный учебник.

R. L. FEDORYSHCHAK

MYRON KORDUBA AND UKRAINIAN TEXTBOOK-MAKING AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

M. Korduba activity in the branch of textbook-making at the beginning of the 20th century is analyzed. His vision of the history of the textbook peculiarities is found out. The structure and content of the M.Korduba's textbooks are considered. The conclusion about the importance of the pedagogue's contribution to the creating of Ukrainian didactic literature is drawn.

Keywords: M. Korduba, school textbook.

Мирон Кордуба (1876–1947) – видатний український історик, письменник та суспільно-політичний діяч – до сьогодні є надзвичайно малознаним як педагог. Дослідники тільки розпочинають осмислення педагогічної складової його багатогранної натури, попри те, що все свідоме життя вчений присвятив викладанню: спочатку в гімназії та університеті в Чернівцях, згодом – у середніх та вищих навчальних закладах Львова, Холма та Варшави. Найменше на сьогодні ми поінформовані про чернівецький період життя та творчості М. Кордуби (1901–1918), коли власне почалося становлення його як педагога. З огляду на це вважаємо за необхідне висвітлити діяльність вченого в галузі написання українських підручників з історії на початку ХХ ст.

Проблемі вивчення внеску М. Кордуби у створення підручників з історії для шкіл присвячені публікації О. Пенішкевич та І. Федорів [7; 9]. Втім, ці та інші дослідники зосереджувалися лише на поодиноких аспектах названої проблеми, в педагогічній історіографії тема комплексно так і не проаналізована.

З огляду на недостатнє її опрацювання в педагогічній та історіографічній літературі, **метою статті** є комплексний аналіз внеску М. Кордуби у вітчизняне підручникотворення на початку ХХ ст.

У кінці XIX – на початку XX ст. в освітньому процесі основна увага зверталася на методи та форми навчання, тоді як її зміст переважно вноормовувався державними документами про школу, що, безумовно, гальмувало розвиток національного навчання. Разом з тим творчі вчителі і методисти, котрі нерідко були активними громадськими діячами, робили енергійні спроби вплинути на характер навчального процесу у народній школі шляхом створення авторських підручників та посібників для українських учнів.

Одним із таких діячів був М. Кордуба, котрий на початку XX ст. розпочав педагогічну діяльність на Буковині. Педагог розглядав буковинське шкільництво як результат суспільного поступу краю. Предметом його особливої уваги в цей час стали П Чернівецька і Кіцманська гімназії. Ним були стисло охарактеризовані реальна школа та учительська семінарія в Чернівцях [2], а також зміст освіти утраквістичних (німецько-українських) гімназій Буковини [6]. Особлива заслуга М. Кордуби полягає у створенні ним підручників з історії для українських шкіл.

Осмыслиючи проблему створення шкільних українських підручників з історії, педагог висловлює цікаві методичні ідеї в статті «Наука історії рідного краю в буковинських народних школах», що з'явилася в науковому педагогічному журналі «Bukowiner Schule» («Буковинська школа»), який видавався у 1904–1907 рр. і був офіційним органом. Журнал виходив за редакцією М. Кайндля і друкувався німецькою, українською та румунською мовами. До складу редакції, крім М. Кордуби, входили й інші відомі на той час освітні діячі: С. Смаль-Стоцький, О. Попович, К. Малицька, О. Маковей, Т. Безпалко, С. Канюк, О. Іваницький, І. Карбулицький, І. Герасимович, І. Вотта, К. Тумлірж та ін. У журналі були представлені фундаментальні педагогічні дослідження з дидактики та теорії виховання, їх зміст, як відзначають сучасні дослідники, відзначався високим науковим та методичним рівнем. Наукове спрямування журналу зумовлювалося тим, що автори у своїх статтях аналізували теоретичні положення педагогічної науки і показували, як ними керуються учителі краю в своїй практичній діяльності.

У згаданій статті педагог порушує питання методики викладання історії, яка, на його переконання, повинна будуватися не на сліпому запам'ятовуванні дат і подій, а пробуджувати інтерес до минулого рідного краю, а потім уже переходити до розгляду історії інших народів. Він вважає, що в школі історію можна вивчати двома шляхами: один – методом загального аналізу подій і фактів, згодом слід зупинитися на окремих важливих історичних подіях та діяльності видатних діячів, другий метод – синтетичний – передбачає вивчення історії шляхом докладного монографічного опрацювання важливих подій, фактів та діяльності видатних діячів, а згодом й – загального осмислення розглядуваних історичних явищ. На переконання М. Кордуби, останній метод найбільш відповідний дидактичним завданням, котрі повинна вирішувати школа. Втім, наголошує вчений, варто підібрати цікавий ілюстративний матеріал (насамперед літературознавчого і краєзнавчого характеру), який силою візуальної експресії пробудить інтерес до минулого рідного краю. Ділячись власним досвідом, М. Кордуба вважає, що найкраще «в'язати буковинську історію з рускою, лучити історію краю з національною» [5, с. 209]. Саме такий шлях, переконує педагог, є одним із найбільш ефективних для засвоєння історичних знань.

Згідно з дидактичними поглядами М. Кордуби, вивчення історії повинно починатися з найближчого оточення дитини: села, повіту, краю, адже «для вироблення патріотизму, бажання служити своїй вітчизні непосліду вагу має історія рідного краю» [5, с. 208]. Автор бачив у цьому основу історичного мислення, тому що «історія рідного краю повинна бути починком пізнання історії других країв і народів, історії цілого людства». Він розглядав краєзнавство не як шлях національної відокремленості, а як те, що «збудить інтерес до історії других народів» [5, с. 208].

З огляду на висловлені вище дидактичні міркування М. Кордуба запропонував доповнити другу та третю частини «Читанки для шкіл народних» О. Поповича усними оповіданнями з історії України, а такі і краєзнавчого характеру. Він вважав, що історію Буковини варто пов'язати з історією Київської Русі, ознайомити учнів з географічним описом, з племенами, які населяли цю Давньоукраїнську державу. Далі в хронологічному порядку треба розкрити наступні теми: «Св'ята Ольга», «Як русини стали християнами», «Ярослав Мудрий», «Похід Ігоря на половців», «Напади татар», «Король Данило», «Вірний союзник», «Руський князь

Лев». Особливу увагу він звертав на розкриття того історичного періоду, коли після смерті Ярослава Мудрого Київська Русь розпалася на багато князівств, і до складу одного із них – Галицько-Волинського – і увійшла Буковина. Педагог вважав також за необхідне вивчення історії козацтва, визвольної війни проти Польщі, ролі церкви в історії України [5, с. 211]. Щодо Буковини, то учні повинні були знати найголовніші факти про Галицько-Волинське князівство, про заснування Молдавської держави, діяльність Олександра Доброго і Стефана Великого, про святого великомученика Івана Сучавського та ін.

М. Кордуба був переконаний, що саме в такій послідовності доцільно викладати перший, нижчий курс історії краю. Надалі пропонувалося поглибити вивчення внутрішнього ладу Буковини, ускладнити матеріал темами «З історії Русі», «З історії Буковини», «Як виглядало давно на Буковині?», розкриваючи становище краю в часи Молдавської держави. Завершити курс пропонувалося великою темою «Устрій Австро-Угорщини, права і обов'язки горожан», яка мала суспільствознавчий характер і повинна була формувати головні громадянські цінності. Викладання історії Австро-Угорщини охоплювало основні риси її державного устрою і конституції, ознайомлення учнів з обов'язками і правами громадянина цієї країни, в яку входила Буковина. Це були окремі оповідання про видатні історичні події, життя відомих історичних діячів Австро-Угорщини та світової історії (наприклад, «Цісарівна Марія Тереза»). Таким чином, викладання історії у школах мало слугувати як національному вихованню, так і формуванню законслухняного громадянина Австро-Угорської монархії.

Також у статті були обґрунтовані дві принципово важливі умови, що свідчать про гуманістичну спрямованість викладання історії: впливати на учнів не описами кривавих битв, а розповідями про людей, їх побут і звичаї. Відзначимо, що така антропологізація шкільного предмета історії не була звичайною для дидактичної літератури того часу, де надалі домінувала політична та династична модель пояснення минулих подій. М. Кордуба одним із перших серед українських педагогів закликав гуманізувати предмет історичного вивчення, що відповідало тогочасним західноєвропейським педагогічним новаціям.

Відповідно до викладених методичних міркувань М. Кордуба створював свої підручники для народних шкіл. Як дослідила О. Пенішкевич, у нижчих класах діти вивчали історію за такими розділами: стародавній світ, середні віки, нові часи, новітня історія та австрійське краєзнавство з акцентом на буковинські сюжети. У вищих класах докладно засвоювали давню грецьку історію та історію середніх віків. Вони вивчалися комплексно в процесі оволодіння матеріалом із читанок, в яких містилися необхідні твори, уривки, інформаційні матеріали. Тому зміст підручників з цих предметів визначав рівень знань учнів, методику викладання, і, головне, їх культурно-виховне значення. За весь період (особливо наприкінці XIX – на початку XX ст.) зміст вивчення цих предметів змінювався лише стосовно зростання і поглиблення національного компонента [7, с. 140–141]. Відзначені моменти повною мірою відобразилися в підручнику М. Кордуби «Картини із всесвітньої історії для народних і виділових шкіл», який був підставовою книгою з історії протягом тривалого часу в школах буковинського краю [4]. Зміст цього підручника є показовим з точки зору ілюстрації тих знань, які давалися в середніх школах Буковини впродовж значного періоду.

У «Вступі», що має пропедевтичний характер, М. Кордуба формулює свою позицію щодо значення історичної науки та розвитку культури, писемності й освіти у розвитку людства. Курс історії педагог поділяє відповідно до загальноприйнятої періодизації на три великі періоди: старовинна історія (від найдавніших часів до 500 року після Різдва Христового), середньовічна історія (V–XV ст.), нова історія (від XV ст. до початку XX ст.).

У першому розділі «Старинні часи» М. Кордуба розповідає про Давню Грецію, її природу, заняття мешканців, їх вірування та релігійні культури, далі – про Спарту й особливості «спартанського виховання», Афіни і Солон, перські війни; Перікла і Сократа, Александра Македонського та ін. До цього ж розділу автор вносить розповідь про історію Давнього Риму, відомості про його природу, населення і культуру, боротьбу патриціїв і плебеїв, війни з галлами, походи Ганнібала й Карфагенські війни, Римську республіку, братів Гракхів, Юлія Цезаря, Октавіана Августа. Підручник ознайомлює учнів з причинами виникнення християнства, його поширенням і переслідуванням перших християн. М. Кордуба докладно зупиняється на стародавній історії держав Середньої Азії і Єгипту, Вавилону, Фінікії, Ассирії, розкриваючи роль їх народів у подальшому розвитку людської цивілізації.

У розділі «Середньовічні часи» розповідається про походження племен, у тому числі. Описується побут праслов'ян, їх городища, суспільно-політична організація, вірування у Перуна, Дажбога, Ладу, домовиків. Особлива увага звертається на історію слов'янських племен (полян, древлян, тиверців), діяльність перших руських князів, у першу чергу Володимира Великого, хрещення Русі та причини занепаду Давньоруської державності. Спеціальний параграф відводиться історії Галицько-Волинської держави та боротьбі її населення з монголо-татарським нашествям.

У розділі «Наслідники Карла Великого» особливу увагу звернено на розповідь про просвітителів Кирила та Мефодія, створення ними кириличного письма [4, с. 50]. Значне місце в підручнику М. Кордуби відводиться вивченню історії Австрії, хрестовим походам, заснуванню Молдавської держави, частиною якої певний час був Буковинський край. Цим учений реалізував краєзнавчий компонент шкільної освіти.

Важливо, що М. Кордуба у підручнику уникає домінування традиційної політико-династичної проблематики, властивої дидактичній літературі XIX ст. Повністю в новаторському дусі він широко залучає проблематику інтелектуальної історії, розглядаючи важливі історичні події в контексті розвитку освіти, науки, навчальних закладів Європи і Київської держави, видатних винаходів того часу: пороху, друкарства, компаса. Описом «Відкриття Америки» завершується розділ середньовічної історії.

Розділ «Нові часи» включає розкриття історії найбільш розвинених європейських країн – Іспанії, Франції, Англії, Німеччини, Чехії, Угорщини, Польщі, Швеції, Російської імперії та Туреччини. Значна частина цього розділу присвячена історії України. З цього учні дізнаються про напади татар на українські землі, виникнення козацтва, політичний та військовий уклад Запорізької Січі. У центрі уваги вченого – особистість і діяльність Богдана Хмельницького, визвольна війна українського народу проти Польщі, Переяславська рада, Андрусівський договір. Не оминув автор своєю увагою й трагічні сторінки ранньомодерної української історії: діяльність Івана Мазепи та Полтавську битву, зруйнування Січі й знищення козацтва Катериною II. Відзначимо, що ці сторінки написані з надзвичайною фаховою майстерністю, адже М. Кордуба значною мірою спеціалізувався на цих проблемах, працюючи під керівництвом свого вчителя М. Грушевського [9, с. 45–53].

З історії Австрії останніх століть М. Кордуба простежує процес зростання могутності і розширення Австрійської держави, події Тридцятирічної війни, діяльність Марії Терезії, її численні реформи, зокрема освітні. Докладнішою відзначається опис прилучення Галичини і Буковини до Австрії та процес ліквідації кріпацтва. Автор інформує учнів про наполеонівські війни, «битву народів» під Лейпцигом, Віденський конгрес. Звертається педагог також і до подій революції 1848 р., визвольної боротьби італійського народу, повстання Кошута в Угорщині.

Нова історія представлена такими значущими подіями, як утворення Австрійської імперії, цісарювання Франца Йосифа, прийняття конституції 1867 р., російсько-турецькі та франко-прусські війни, повстання проти турків у Боснії та Герцеговині. Органічною частиною історичного процесу на сторінках підручника є Буковина, її прилучення до Австрії, побут і традиції народу, висвітлення культурно-освітнього життя краю, повстання Лук'яна Кобилиці. Подано й детальний аналіз розвитку всіх ланок освіти аж до заснування університету в Чернівцях. Буковинські сюжети в підручнику М. Кордуби вкотре підтверджують той факт, що він зі значною увагою ставився до краєзнавчого компонента, котрий повинен, за його педагогічним задумом, зробити події всесвітньої історії для дітей більш зрозумілими, адже історія рідної землі була їм ближчою. Підсумовуючи аналіз підручника М. Кордуби зі всесвітньої історії, погодимося з думкою О. Пенішкевич, що «у викладанні цього предмета [історії – авт.] освітяни Буковини прагнули вирішити кілька завдань: ознайомити учнів спочатку з елементами, а потім з повною картиною всесвітньої історії; виховувати на краєзнавчому матеріалі любов до своєї малої батьківщини – Буковини» [7, с. 126].

Спеціально буковинській історії був присвячений інший підручник М. Кордуби – «Ілюстрована історія Буковини», що вийшов друком у 1906 р. В передмові до книги педагог наголосив на важливості звернення учнів до минулого рідного краю: «Кожний освічений чоловік повинен знати бувальщину свого рідного краю, рідного народу. Вже сама природа викликає в нас цікавість, дізнатися ся дещо про минулу долю-недолю своєї рідні, свого села і

поблизької околиці» [3, с. III]. Далі автор популярно змальовує витoki української історичної традиції, вказуючи на важливість історії як науки про минуле передусім свого народу. Відзначаючи гуманістичний пафос історіографії, педагог наголошує: «Жите народів, так як жите кожної людини, має свої світлі і сумні хвилі, доби розцвіту і занепаду. Як від сили, меткости і розуму одиниці залежить її доля в життю, так від освіти і енергії народу залежить его становисько серед других. Чим більше освічених, самосвідомих, охочих до праці і пожертвування за спільну справу одиниць має який нарід, тим красші его вигляди на будучність. Примірів такої праці і пожертвованя для вітчизни найдете в нашій бувальщині чимало і се нехай скріпить вашу любов до рідного народу і подасть охоту, потрудитися коло придбання єму ліпшої будучности і красної долі» [3, с. IV–V].

М. Кордуба хронологічно висвітлює головні події історії Буковинського краю. Перший період охоплює часи до засування Молдавської держави. Тут педагог знайомить читачів з географічними особливостями Буковини, пояснює походження назви краю, описує колонізаційні процеси на його території з особливим акцентом на слов'янській міграції. Далі йдеться про Буковину в часи Галицько-Волинської держави, що мало показати історичність українського характеру цього краю не тільки під етнічним, а й державно-політичним поглядом. Наступний період охоплює історію Буковини як в складі Молдавської держави. І тут М. Кордуба показує вагомість українського елементу в цій державі, вказуючи на впливовість традицій давньоруської політичної та писемної культури. Доволі багато місця в цій частині книги відведено взаєминам буковинців з українцями інших регіонів України, передусім Наддніпрянщини, що було покликано виховати почуття національної єдності, залученості до подій в інших куточках великої батьківщини, де вирішувалася доля всієї нації. Саме цим можна пояснити той факт, що у книзі доволі багато говориться про повстання національно-визвольну війну під проводом Б. Хмельницького. В останній частині підручника оповідається про Буковину як коронний край Австро-Угорської імперії. І в цьому розділі доволі багато говориться про пов'язаність буковинської історії з подіями в інших українських землях, йдеться про вплив культурних і політичних процесів в підросійській Україні на становище буковинського українства. Відзначимо, що цей соборницький нерв – намагання показати єдність поділених кордонами українців – прикметна риса не тільки цієї навчальної книги М. Кордуби.

Окремо варто сказати про ілюстративне оформлення книги. М. Кордуба як досвідчений педагог чудово розумів виховну силу добре підібраної ілюстрації для національного та патріотичного виховання, адже дитина особливу увагу звертає саме на візуальне супроводження оповіді. Ілюстрація для неї стає своєрідним поштовхом для роздумів про події минулого, видатних історичних діячів, побут та звичаї пересічних людей. З огляду на це в «Ілюстрованій історії Буковини» ми бачимо картини, котрі повинні були наштовхнути дитину до осмислення важливих подій нашого минулого: «Хрещення Руси за Володимира Великого» та «Напад татарів». Також автор вирішив за необхідне проілюструвати особливості української природи, чому мала слугувати картина «Дніпрові пороги». Найбільше місця у книзі відведено портретному матеріалові, метою якого було дати дітям можливість ближче познайомитися з видатними діячами нашого минулого. При цьому М. Кордуба використовує портрети не тільки діячів місцевої історії (король Данило, Стефан Великий, цар Франц Йосиф, О. Федькович, С. Воробкевич), а й загальнонаціонального значення (Ярослав Мудрий, Петро Могила, Б. Хмельницький, Т. Шевченко). Такий прийом, вочевидь, був покликаний показати єдність минулого всіх українських регіонів і через художній образ наблизити події віддалених куточків Батьківщини.

Характеризуючи підручники авторства М. Кордуби, зазначимо, що матеріал в них був відібраний і укладений так, що забезпечував міцне засвоєння базових історичних знань. Структурування навчального матеріалу чітко і послідовне, простежується рівномірність розподілу матеріалу між розділами в змісті підручників. Необхідно відзначити й оригінальний початково-методичний апарат. Матеріал у змісті проаналізованих підручників відповідає за складністю та обсягом можливостям засвоєння учнями певної категорії. Полегшує сприйняття матеріалу широке використання діалогів, прямої мови та емоційності викладу. У виданнях згадується багато літописних матеріалів і легенд, що покликано було стимулювати уяву учнів. Підручники також містили і засоби полегшення роботи з ними: карти, портрети, ілюстрації,

таблиці тощо. Червоною ниткою тексту проаналізованих підручників проходить ідея національної історії, соборності та минулого української державності.

Підводячи підсумки діяльності М. Кордуби на ниві підручникотворення, вкажемо, що він, як і інші знані педагоги та методисти Буковини (наприклад, О. Попович і М. Гавришук), у методичних порадах учителям і у власних підручниках використовував індивідуальні завдання для дітей з різним рівнем інтелекту, давав поради, які сприяли б їх подальшому розумовому розвитку. Ці ідеї були суголосні тогочасним педагогічним виянням епохи. Так, у «Шкільному й науковому порядку» вказувалося: «При виборі способу виховання треба заодно узглядняти притомність [індивідуальність – Р. Ф.] дитини» [1, с. 5].

Відзначимо також, що М. Кордуба, будучи талановитим істориком, найбільше уваги приділяв розробці дидактичної літератури з історії. Втім, у Чернівецькій гімназії він викладав одночасно з історією курс географії, що було звичайним поєднанням для тогочасної шкільної дидактики. Тож видатний педагог і блискучий знавець багатьох мов долучився до збагачення фонду перекладних україномовних підручників з географії. За його перекладом і загальною редакцією, зокрема, вийшов знаний у той час підручник Ф. Умляфта з географії [8].

Отже, серед аспектів педагогічної діяльності М. Кордуби разом із викладацькою роботою, методичною працею з учителями народних шкіл, теоретичними розробками з питань створення національної школи, необхідно окремо вказати підготовку підручників і посібників. Педагогічна діяльність ученого допомогла йому побачити потреби тогочасної школи, можливості в опрацюванні історичного матеріалу учнями навчальних закладів різних рівнів. Новостворені ним підручники на національній основі і для української школи були вагомим внеском як у методику навчання, виховання багатьох поколінь буковинської молоді, так і в українську історичну науку. Педагог-просвітитель, укладаючи українські підручники, посібники та програми, обґрунтував важливі методичні принципи, що збагатили вітчизняну дидактичну думку ХХ ст.

Навчаючи рідної історії як визначного надбання українського народу, М. Кордуба реально впливав на формування особистості. Його підручники були дієвим чинником у процесі засвоєння історичного досвіду. Підручники і посібники М. Кордуби стали не лише дидактичним явищем, а й сприяли формуванню українців-патріотів, становлення особистості як носія української культури і громадянина українського суспільства.

Звернення до дидактичної спадщини М. Кордуби у чернівецький період його педагогічної діяльності актуалізує аналіз підручникотворення видатного вченого й в інші – львівський та варшавський – окреси його праці, що стане предметом наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісник законів для королівств і країв в державній думі заступлених. – Відень, 1870. – 572 с.
2. Кордуба М. Всесвітня історія для народних і виділових шкіл / М. Кордуба. – Чернівці, 1906. – 89 с.
3. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини / М. Кордуба. – Чернівці: з друкарні тов. «Рускої Ради» під зарядом І. Захарка, 1906. – 89 с.
4. Кордуба М. Картини із Всесвітньої історії для народних і виділових шкіл М. Кордуба. – Чернівці: з друкарні тов. «Руска Рада» під зарядом Івана Захарка, 1909. – 128 с.
5. Кордуба М. Наука історії рідного краю в буковинських народних школах / М. Кордуба // Bukowiner Schule. – 1905. – № 4. – С. 208–212.
6. Кордуба М. Утраквізм в гімназії / М. Кордуба. – Чернівці, 1904. – 44 с.
7. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок ХХ ст.) монографія / О. І. Пенішкевич: – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.
8. Умляфт Ф. Учебник географії для низших клас австрійських гімназій /переклад М. Кордуба / Ф. Умляфт – Чернівці, 1904. – 58 с.
9. Федорів І. О. Мирон Кордуба в історії України (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / І. О. Федорів. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2001. – 127 с.